

MYŠLIENKA FUNKČNEJ DOKONALOSTI

O povahe vecí, designe, ekológii a funkcionalizme

Jan Michl

1. Dva významy

Myšlienka funkčnej dokonalosti je ako predstava fascinujúca. Nebolo by skvelé, keby veci, ktoré používame, fungovali naozaj dokonale? Iste by bolo... ale čo vlastne myslíme slovom dokonale? Na jednej strane máme sklony považovať funkčnú dokonalosť za samozrejmy, hoci aj náročný cieľ inžinierovho a designerovho úsillia, no na druhej strane sa zakráda podozrenie, že takýto cieľ je v skutočnosti nedosiahnuteľný.

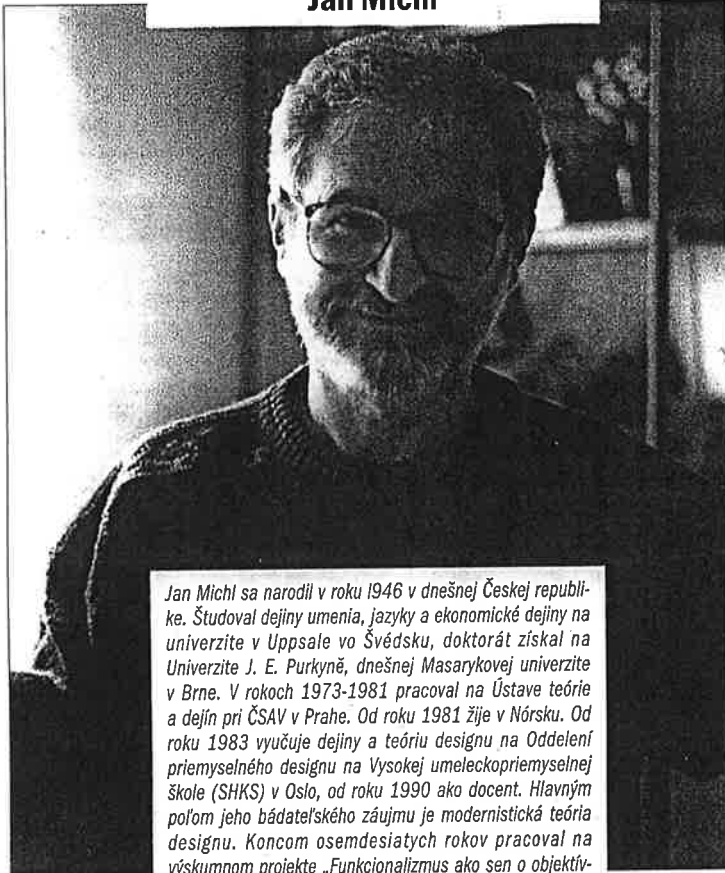
Naše rozpaky v tejto otázke naznačujú, že možno používame jeden a ten istý pojem pre dve rôzne veci. To napokon nie je nezvyklé: len zriedka presne vieme, čo máme na mysli, keď používame také abstraktné výrazy ako „funkčná dokonalosť“. Pokiaľ naši poslucháči majú pocit, že nám rozumejú, a nenútiť nás presnejšie vysvetľovať, väčšinou nie je dôvod, aby sme sa jemnými významovými odlišnými pojmami zaoberali. Ale niekedy sa taký pojem stane kľúčovým bodom filozofickej, politickej alebo - ako v prípade funkcionalizmu - výtvarnej teórie, a potom, prirodzene, chceme vedieť, čo druhí pod týmto pojmom rozumejú, pretože chceme zistiť, či je takýto kľúčový pojem skutočne schopný podporiť tú štruktúru argumentov, ktorú má ambície obhájiť.

Ak sa teraz chceme bližšie prizrieť fascinujúcej myšlienke funkčnej dokonalosti, musíme si najskôr vyjasniť, čo mienime - alebo čo mienia druhí - pod pojmom funkčná dokonalosť (alebo dokonalá funkčnosť, čo tu považujeme za jedno a to isté). Rozlíšime preto dve hlavné skupiny významov, v ktorých sa pojem funkčnej dokonalosti väčšinou používa, a nazveme ich dokonalosť v „slabom“ význame a dokonalosť v „silnom“ význame slova.

V slabom význame (môžeme tiež povedať v bežnom alebo relatívnom význame) možno tento pojem chápať jednoducho ako superlatív. Používame ho obvykle, keď máme na mysli výrobok, ktorý funguje lepšie než všetky ostatné podobné výrobky; je najlepší, a teda „výborný“, ale len v porovnaní s predchádzajúcimi prípadmi vynikajúceho fungovania. „Dokonalý“ v tomto zmysle zhruba znamená „taký dobrý, ako je to v danej chvíli v ľudských možnostiach“. V tomto slabom význame je tento pojem súčasťou nášho bežného každodenného sveta.

Niekedy sa však pojem funkčnej dokonalosti používa v silnom význame, t. j. spôsobom, ktorý tomuto pojmu dáva zrejmy utopický podtón. Funkčná dokonalosť je tu mienená ako dokonalosť v absolútnom zmysle, ako situácia, keď určitá vec dosiahla konečné štádium vývoja (nech už to znamená čokoľvek). Ako ukážeme v ďalšej časti, víziu funkčnej dokonalosti v silnom význame možno chápať ako zmysluplnú len vtedy, keď ju chápeme ako odkaz nie na každodenný fyzický svet, ale na svet metafyzický, teda svet mimo rámca užitočnosti v bežnom zmysle.

Ak teda považujeme funkčnú dokonalosť za samozrejmy cieľ činnosti inžinierov a designerov, máme zrejme na mysli dokonalosť v slabom, relatívnom zmysle, zatiaľ čo naše pochybnosti o dosiahnuteľnosti takéhoto cieľa sa týkajú skôr pojmu dokonalosť v silnom, t. j. absolútnom zmysle.

Jan Michl sa narodil v roku 1946 v dnešnej Českej republike. Študoval dejiny umenia, jazyky a ekonomické dejiny na univerzite v Uppsale vo Švédsku, doktorát získal na Univerzite J. E. Purkyně, dnešnej Masarykovej univerzite v Brne. V rokoch 1973-1981 pracoval na Ústave teórie a dejín pri ČSAV v Prahe. Od roku 1981 žije v Nórsku. Od roku 1983 vyučuje dejiny a teóriu designu na Oddelení priemyselného designu na Vysokej umeleckopriemyselnej škole (SHKS) v Oslo, od roku 1990 ako docent. Hlavným poľom jeho bádateľského záujmu je modernistická teória designu. Koncom osemdesiatych rokov pracoval na výskumnom projekte „Funkcionalizmus ako sen o objektívnej tvorbe“ financovanom NAVF (Nórska bádateľská rada pre prírodné a humanitné vedy). Výsledky projektu publikoval vo forme článkov po nórsky, anglicky a česky. V školskom roku 1994/1995 pôsobil v Halle v Izraeli ako hosťujúci docent na fakulte architektúry pri TECHNION-e, Izraelskom inštitúte technológií.

2. Ľudské výrobky a nedokonalosť ľudskej situácie

Poznatok, že nič nefunguje dokonale a že každý výrobok možno vylepšiť, je paradoxnou príčinou toho, prečo nás predstava absolútnej funkčnej dokonalosti tak fascinuje. Keby sa výrobcovia, inžinieri a designeri naozaj to všetkých síl snažili, nebolo by predsa len možné, aby sa akýkoľvek výrobok - nástroj, náradie, prístroj alebo stroj - zbavil svojich drobných nedostatkov a dosiahol tak stav funkčnej dokonalosti? Nepoukazujú koniec koncov celé dejiny techniky na tento smer? Nie je rastúca efektívnosť našich výrobkov zrejímá? Zrýchľujúci sa technický rozvoj akoby sľuboval, že funkčná dokonalosť je už za rohom, alebo je prinajmenšom možné ju dosiahnuť. Ale je to tak naozaj?

Niet pochýb o tom, že vynaliezavosť ľudského rodu je ohromujúca. Akonáhle sa však pokúsime odpovedať na otázku, prečo vlastne tak vysoko oceňujeme túto vynaliezavosť, vízia funkčnej dokonalosti sa nám začne rozplývať pred očami. Lebo je jasné, že všetky vynálezy okolo nás, od najprimitívnejších až po najzložitejšie, ľudia vymysleli, aby svoj život urobili bezpečnejším, bezstarostnejším a pohodlnejším, svoju prácu menej namáhavou, a aby dospeli k istejšiemu poznaniu - práve preto, že naša existencia je plná nebezpečenstva, starostí a nepohody, pretože naša práca je namáhavá a pretože naše vedomosti sú žalostne obmedzené. Inými slovami to, čo nazývame „ľudské potreby“, je známkou toho, že naša ľudská existencia je vo svojej samotnej podstate nedokonalá a že vynálezy, ktorými sa obklopujeme, sú pokusmi o kompenzáciu tohto faktu.

Ak by ľudská existencia bola dokonalá v zmysle konečnej a absolútnej úplnosti, usilovať sa o funkčnú dokonalosť by asi nemalo žiaden zmysel. V takomto stave - skúsme chvíľu špekulovať - ľudské potreby by prestali existovať, pretože potreby vznikajú iba tam, kde máme pocit, že niečo chýba. A ak by sme nemali žiadne potreby, nebolo by dôvodu niečo objavovať, pretože všetky naše výrobky sú tu na to, aby naplnili naše požiadavky a potreby. Bez existencie výrobkov by také slová ako užitočnosť a funkčná efektívnosť nemali žiaden zmysel - podobne ako sny o funkčnej dokonalosti. Nejestvoval by, samozrejme, ani dopyt po žiadnych špecialistoch a vlastne ani potreba akejkoľvek práce, keďže všetko, čo človek robí a vyrába, smeruje tak či onak k zlepšeniu neuspokojených stránok ľudského života. Keďže človek existuje v čase a v priestore, naša potreba dobre navrhnutých zariadení vo funkčnom, ale i v estetickom zmysle, môže byť chápaná ako potreba dočasného, miestneho prispôsobenia sa stále sa meniacim podmienkam nášho života. Aj ľudskú spoločnosť možno chápať ako druh kompenzácie tohto nedokonalého ľudského postavenia: spoločnosť je založená na sociálnych väzbách medzi

ľuďmi, a tie by pravdepodobne neboli vznikli, keby existencia človeka bola dokonalá, nakoľko ľuďom by nič nechýbalo, a teda by ani jeden od druhého neboli závislí.

Zdá sa teda, že nedokonalosť a existencia v čase k sebe logicky patria - podobne ako dokonalosť a večnosť. Myšlienka funkčnej dokonalosti (alebo dokonalosti funkčnosti) tým, že spája dokonalosť a existenciu, vlastne spája dva nezlučiteľné princípy. Možno povedať, že ideálny svet dokonalosti dáva zmysel, aspoň logicky, iba ako svet mimo času. Bežne funkčné zariadenia a mechanizmy však patria do sveta času a priestoru, ktorý je nutne svetom nedokonalosti. Tieto dva svety sú jednoducho dva rozdielne vesmíry a je ťažké si predstaviť, ako by vôbec mohli byť spojené. Pojem funkčnej dokonalosti je preto taký problematický, no zároveň fascinujúci, že vytvára dojem, že slovo „funkčnosť“ a slovo „dokonalosť“ môže koexistovať v jednom a tom istom svete. Pretože však takáto koexistencia nie je možná ani v rovine logiky, musíme spájať dokonalosť a funkčnosť vidieť ako prípad *contradictio in adiecto*, podobne ako spojenia typu „drevené železo“ alebo „kvadratický kruh“.

Vo vzťahu k svetu výrobkov to znamená, že ak prísudzujeme dokonalosť zariadeniu, ktoré bolo vymyslené s tým cieľom, aby odstránilo jednu z nespočítateľných nedokonalostí nášho ľudského postavenia, potom tento termín môže znamenať len jednu vec: že toto zariadenie je vynikajúcim provizórnym riešením, snažiacim sa kompenzovať takú či onakú nedokonalosť. Všetci sme náchylní zabúdať, že hoci naše vynálezy zmiernujú jednotlivé nedokonalosti našej existencie, v skutočnosti ich neodstraňujú: zariadenie, ktoré používame, rieši naše problémy len provizórne, a preto sa k nim musíme vracieť znovu a znovu. Problémy nielenže zostávajú, ale veci vynájdenej na ich zmiernenie vždy navyše vytvárajú ďalšie vlastné špecifické

problémy (bližšie k tomu v nasledujúcej časti). To, čo naše vynálezy robia, je vlastne len liečba symptómov: naše výrobky sú zjavne neschopné vyliečiť samotnú chorobu - na nedokonalosť našej ľudskej existencie.

Všetky ľudske výrobky, bez ohľadu na to, aké sú dômyselné a esteticky pôsobivé, majú teda charakter provizórií. Možno povedať, že naše výrobky v najlepšom prípade slúžia ako dobre navrhnuté barly. K barlám sa uchýľujeme vtedy, ak máme choré nohy. Nech už má barla priemerné alebo vynikajúce funkčné riešenie, ostáva stále barlou, teda náhradou za zdravú nohu. Ak funguje výborne, zasluhuje si označenie „dokonalá“ iba v zmysle „neobyčajne dobrá“; „dokonalá barla“ potom znamená neobyčajne dobrá barla, čo značí neobyčajne dobrá vo vzťahu k zámeru vytvoriť provizórnu nohu. Inými slovami, dokonalá barla môže byť dokonalá iba v slabom, nie však v silnom význame slova. A tak je to so všetkými ľudskými vynálezmi.

Prípád s barlou, mimochodom, ponúka nielen funkčné, ale aj metafyzické analógie. Jediné dokonalé riešenie pre človeka s chorou nohou by bolo prinavrátenie jej bývalých schopností. Podobne jediným skutočne „dokonalým“ riešením nedokonalých ľudskej situácie by, zdá sa, bola úplne nová dokonalá ľudská situácia, charakterizovaná absolútnou absenciou akýchkoľvek potrieb. Taká situácia je však, logicky vzaté, sotva mysliteľná vo fyzickom zmysle, t. j. kým sme v našich telách a v tomto hmotnom svete:

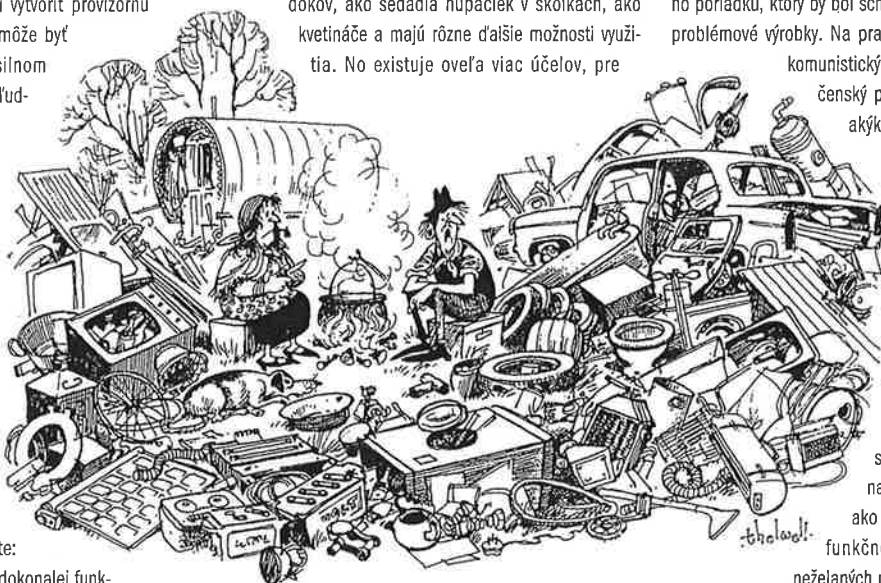
víziu dokonalej existencie, tak ako víziu dokonalej funkčnosti, treba považovať za vnútorne protirečivú v tom, že spája svet času a svet mimo času do jedného celku. Či môže existovať takáto dokonalá situácia v metafyzickom zmysle, t. j. vo svete mimo času, ak existuje nejaký „bývalý“ stav dokonalosti, ak je možné sa doňho vrátiť ako do stavu „zdravých“, a či je to niečo žiaduce - to sú fascinujúce otázky, na ktoré je sotva možné nájsť jasnú odpoveď. V každom prípade sa problém funkčnej dokonalosti v takom metafyzickom svete javí ako súčasť problému všeobecnej dokonalosti, no sám osebe ako problém vlastne neexistuje.

3. Funkčnosť ako provizórium

V predchádzajúcej časti sme sa pokúsili ukázať, že vízia funkčnej dokonalosti v silnom význame sa síce pri zbežnom pohľade nejaví ako rozporuplná, ale že pri bližšom skúmaní sa ukazuje ako vnútorne protikladná, a teda že je v našom fyzickom svete v princípe nedosiahnuteľná. Chceli by sme preto teraz trochu rozviesť už naznačený pohľad na funkčnosť ako na niečo bytostne dočasné, ako na provizórium. Hoci všetky ľudske výrobky sú z hľadiska funkčnosti pokusmi o zmiernenie nedokonalosti ľudskej existencie, provizórny charakter týchto výrobkov nie je z rôznych dôvodov hneď zrejmy. Nové veci, ktoré nás obklopujú, nás stále znovu oslepujú aurou svojej novosti, očarujú svojimi inováciami alebo hypnotizujú svojím módnym zovňajškom. Znova a znova tak vzniká ilúzia, že nový výrobok je o ďalší krok bližšie k cieľu konečnej funkčnej dokonalosti. Provizórnu, v podstate banálnu povahu výrobkov sme schopní vnímať objektívne vlastne len v jednej fáze ich existencie: po tom, keď technologicky a esteticky zastarali, a pred tým, než nová aura starožitnosti ich provizórnosť a banálnosť opäť zastrela. Nie je náhoda, že práve v tejto fáze, keď komická provizórnosť ľudských výrobkov vystúpi na povrch, končí väčšina z nich na smetisku. Vo zvláštnej nálahe a za zvláštnych okolností sme však schopní vidieť,

že všetky ľudske výrobky bez výnimky, v každej fáze svojej existencie a v každom historickom období, majú charakter dočasných, provizórnych riešení.

Z tejto skutočnosti, samozrejme, nevyplýva ani to, že všetky výrobky sú rovnako neefektívne, ani to, že nemá zmysel snažiť sa urobiť naše zariadenia také funkčné a ekonomické, ako je to len možné. Chceme iba zdôrazniť, že to, čo nazývame funkčnosť, nie je absolútna, ale skrz-naskrz relatívna hodnota. Keď hovoríme, že zariadenie je funkčné, myslíme tým, že je efektívne s ohľadom na zamýšľaný účel. Možno ho použiť na vyriešenie problému, kvôli ktorému bolo skonštruované, a navyše na isté obmedzené pole využité ad hoc. Napríklad pneumatiky áut môžu tiež slúžiť ako nárazníky na stenách dokov, ako sedadlá húpačiek v škôlkach, ako kvetináče a majú rôzne ďalšie možnosti využitia. No existuje oveľa viac účelov, pre

„Je to úžasné, ako sa osobné vlastníctvo hromadí.“

Výrobky sú a priori nedokonalé. Všetky výrobky, ktorými sa obklopujeme, môžeme chápať ako pokusy o kompenzovanie vnútornej nedokonalosti ľudskej existencie. Sú to v podstate provizória, ktoré sa opotrebojú, rozblídú, vyjdú z módy, a najčastejšie skončia na smetisku. Ale ak náhodou fyzicky prežijú, skôr či neskôr nadobudnú štatút starožitnosti. Ich komická provizórnosť je potláčaná novozískanou aurou starožitnosti.

ktoré sú pneumatiky celkom nepoužiteľné. Teda všeobecnejšie povedané, pojem funkčnosti znamená nielen to, že výrobok vyhovuje účelu, na ktorý bol vyrobený, ale tiež to, že dotýčaný výrobok je v podstate nepoužiteľný na iný účel než na ten, na ktorý je určený (ak si odmyslíme obmedzenú škálu použitia ad hoc).

Tento zdanlivo triviálny fakt plodí nekonečný rad nových problémov, ktoré možno (provizórne) vyriešiť iba pomocou ďalších nákladov. Pozrime sa na chvíľku zblízka na rub tejto skutočnosti (porov. Elster 1990, kap. X.; Elster 1983; Magee 1977:77; Novak 1992, časť I/IV/2). Prakticky všetky zariadenia prinajmenšom zaberajú priestor (úlohu architektov i designerov je oddávna robí z tejto núdze cnosť). Okrem toho, že veci zaberajú miesto, a teda nám stoja v ceste, mnohé z nich spôsobujú hluk, zapáchajú či sa príliš zahrievajú a podobne - čo sú všetko nezamýšľané a nevitane vedľajšie produkty procesov uspokojujúcich naše potreby. Výrobky sú teda často na ľarchu, s výnimkou tej osoby, ktorá ich vlastní a používa, a keď sú už nepoužiteľné, sú na ľarchu aj svojmu majiteľovi. Auto je možno najlepším príkladom množstva neželaných dôsledkov, ktoré sprevádzajú veľké zadosťučinenie z vlastníctva a používania takého stroja: každý, kto ho

vlastní, môže ľahko vymenovať jeho plusy a mínusy. Inými slovami, nech je výrobok akokoľvek funkčný ako prostriedok na dosiahnutie určitého cieľa, zároveň vždy produkuje množstvo ďalších efektov, ktoré si nikto neželá (porov. Pye 1978, kap. 1). Skutočnosť nevyhnutnej koexistencie zamýšľaných a nezamýšľaných účinkov naznačuje, že každý výrobok má - a vždy bude nutne mať - celý rad problematických stránok.

Nemožnosť zabrániť vzniku neželaných dôsledkov našich funkčných riešení je, zdá sa, jadrom mnohých ekologických problémov, ktorým sa od 70. rokov venuje čoraz väčšia pozornosť. V dobe rýchle rastúceho ekologického vedomia je však dôležité nestáť sa obeťou snívania o tom, že riešenie spočíva vo vynájdení nového, „dokonalého“ ekonomického a politického poriadku, ktorý by bol schopný produkovať ekologicky bezproblémové výrobky. Na praktických skúsenostiach bývalých komunistických krajín vidieť, že takýto spoločenský poriadok zrejme neexistuje. Hoci akýkoľvek produkt západnej kapitalistickej ekonomiky možno oprávnene kritizovať za to, že nie je „dokonalejší“, než v skutočnosti je, treba si uvedomiť, že žiaden výrobok nemôže byť „skutočne“ dokonalý. Tento fakt nemá nič spoločné s kapitalistickým systémom „výroby pre zisk“, ako sa v minulosti často tvrdilo. Viazť sa skôr na skutočnosť principiálnej nedokonalosti všetkých našich vynálezov: ako sme už povedali, samotný pojem funkčnosti v sebe zahŕňa existenciu neželaných následkov. Ak existuje nejaké riešenie environmentálnych problémov, potom zrejme spočíva v tom, že budeme venovať oveľa väčšiu pozornosť faktu, že každé racionálne riešenie nesie so sebou vedľajšie neželané dôsledky. Ak si to vytýčime za cieľ, bude nepochybné možné eliminovať, alebo aspoň zmierniť, celý rad konkrétnych neželaných účinkov. Toto je designerský problém ako každý iný. Hádik je opäť v tom, že nie je možné eliminovať neželané účinky ako také: riešenie akéhokoľvek problému, vrátane problému neželaných dôsledkov, so sebou nutne nesie ďalšie neželané dôsledky.

Navzdory tomu, alebo možno práve preto, že každý produkt sa dá funkčne zlepšiť, zostávajú veci v svojej podstate provizóriami. S týmto faktom sa musia inžinieri, architekti i designéri zmieriť. No architekti a designéri, na rozdiel od inžinierov, majú už tradične privilegované postavenie v tom, že ich úlohou je nielen provizórne riešenie navrhovať, ale - tým, že svojím produktom vtlačujú konkrétny výtvarný charakter - zároveň tiež popierať, že tu ide o provizória.

Toto tradičné poslanie architektov a designerov - prichádzať s provizórными riešeniami a zároveň popierať provizórny charakter v súlade s dobovými výtvarnými konvenciami a cez ich tvorivé reinterpretácie, - bolo vo funkcionalizme nášho storočia nahradené myšlienkou, že podstatou práce architekta a designéra nie je ani zakrývanie, ale zjavovanie pravdy. Moderný architekt a designer nemal podľa tejto teórie zakrývať, ale odhaľovať, pretože funkčné riešenia údajne zároveň skrývali estetické riešenia.

Nemienime tu sledovať históriu funkcionalistickej teórie designu, chceme sa v ďalšej časti len zamyslieť nad úlohou, ktorú v tejto teórii zohrala myšlienka funkčnej dokonalosti.

(dokončenie v budúcom čísle)

Text „Myšlienka funkčnej dokonalosti“ vyšiel pôvodne po anglicky v roku 1991. Publikovaná slovenská verzia textu je čiastočne prepracovaná.

MYŠLIENKA FUNKČNEJ DOKONALOSTI

O povahe vecí, designe, ekológii a funkcionalizme

II. časť

Jan Michl

4. Funkcionalizmus a pojem funkčnej dokonalosti

Ako ukazujú výroky ideológov funkcionalizmu, myšlienka funkčnej dokonalosti bola zreteľnou, hoci zdá sa, že nie jednoznačnou súčasťou funkcionalistickej filozofie designu. Funkcionalizmus ako ideológia do istej miery žil z tejto nejednoznačnosti: zdá sa, že všeobecne prítlačivost funkcionizmu bola založená na slabom bežnom význame pojmu dokonalosť (produkty by mali byť tak funkčne dokonalé, ako je to len možné). Na druhej strane vizionársky pocit nadradenosti, ktorý bol tomuto hnutiu vlastný, svedčí o tom, že toto hnutie bolo fascinované víziou funkčnej dokonalosti v silnom význame. Domnievame sa však, že funkcionalistická filozofia designu sa môže pokladať za koherentnú, iba ak jej odkazy na funkčnú dokonalosť chápe ako dokonalosť v silnom zmysle slova. Myslíme si, že funkcionalisti potrebovali pojem funkčnej dokonalosti v silnom zmysle na to, aby podopreli svoju ústrednú víziu a zároveň zaistili svoje základné tvrdenie, že totiž ich svet nových foriem je jediný možný, že nová funkcionalistická estetika nie je výrazom osobných vkusových preferencií tvorcov samotných, ale objektívnym výrazom doby, a že teda každá iná súveká formová reč je falošná. Ak by sme totiž pojem funkčnej dokonalosti chápali len v bežnom, slabom význame, potom by bolo ľahko napadnuteľné tvrdenie, že všetko, čo funguje "dokonale", je ipso facto esteticky dokonalé. Bolo by jednoduché ukázať, že mnohé "dokonale" fungujúce výrobky sú zároveň veľmi škaredé. Tvrdenie funkcionalistov, že ich estetika je objektívna, by bolo vedľa tohto faktického protiargumentu podozrivé tiež v rovine logiky. Keby totiž funkcionalisti boli pripustili, že produkujú iba relatívne dokonalé a relatívne krásne formy, znamenalo by to uznať, že funkcionalizmus nie je radikálne novou metódou designu, ale radikálne novou sústavou štýlistických pravidiel a referencií, ktoré nahradili formálne pravidlá a referencie predchádzajúcich štýlov v architektúre a designe (porov. Lambert 1993; Lambert a Murdoch 1986).

Myšlienky teoretikov funkcionalizmu poskytujú mnohé, i keď väčšinou nepriamo svedectvá o tom, že svoju vieru v totožnosť funkčných a estetických riešení viazali na víziu funkčnej dokonalosti v silnom zmysle. Po tom, čo sme argumentovali, že pojem funkčnosti a pojem dokonalosti sa pri bližšom pohľade navzájom vylučujú, môže vzniknúť otázka, ako to, že funkcionalisti neboli schopní vidieť, že spojenie týchto pojmov je rozporuplné. Na to možno odpovedať, že rozporuplnosť pojmu funkčnej dokonalosti práve kvôli tejto nejednoznačnosti nie je nijako zrejmalá. Funkcionalisti navyše nemali žiaden dôvod skúmať povahu tohto pojmu, a treba podotknúť, že podryva realistikosť ich vízie. Pojem funkčnej dokonalosti, aspoň v rétorickom štýle ich programových vyhlásení, zjavne podporoval víziu objektívnych pravdivých foriem, a o to im išlo predovšetkým. Na ilustráciu tézy, že pojem funkčnej dokonalosti v silnom význame hral vo funkcionalistickej

argumentácii dôležitú úlohu, uvedieme výroky a postoje piatich funkcionalistických autorov.

Vieru v existenciu dokonalých riešení v silnom zmysle slova možno vyčítať z myšlienok, ktoré formuloval "otec funkcionalizmu", americký architekt Luis Sullivan vo svojom článku "Problém vysokej úradnej budovy z umeleckého hľadiska" z roku 1896. Sullivan píše (Sullivan 1965a:203):

"Som presvedčený, že podstatou každého problému je, že obsahuje a naznačuje vlastné riešenie. Verím, že tu ide o prírodný zákon."

Sullivan tu i na iných miestach článku implikuje, že každý problém má len jedno funkčné, a teda aj len jedno formálne riešenie. Taký druh riešenia si možno predstaviť len ako riešenie, ktoré je funkčne a formálne dokonalé v najsilnejšom možnom význame tohto slova. K takému riešeniu odkazuje aj Sullivanov známy výrok "forma nasleduje funkciu", ktorý, mimochodom, pochádza z toho istého článku (Sullivan 1965 a: 208; porovnaj tiež Sullivan 1965b, kap. XII., XIII.; Michl 1992b).

Bohatým náležiskom pojmu "dokonalý" a "dokonalosť" je článok Karla Teigeho z roku 1925 nazvaný Konštruktivizmus a likvidácia umenia. Teige okrem iného píše (Teige 1966: 141):

"Namieta sa, že niektoré stroje môžu byť, aj keď sú dokonale účelné, nevzhľadné a ohavné. Nie je to celkom správne. Ak sú nevzhľadné, je to predovšetkým preto, že nie sú asi naozaj dokonale účelné, ale ich dokonalosť je len relatívna a vyžaduje ďalšie zdokonalenie. Mohli by sme povedať, že nevzhľadný stroj priam volá po ďalšom zdokonalení, že jeho ošklivosť je symptómom jeho nedostatočnosti. Tvrdíme, že čím je stroj dokonalejší, tým je krajší. Dokonalý a krásny je len vtedy, keď nie krásna, ale absolútna účelnosť bola výhradným záujmom konštruktéra. Ak máte dva stroje na rovnaký účel, ich praktická dokonalosť bola posúdená ako rovnocenná a jeden z nich je škaredší, nepochybujte, že druhý krajší bude prakticky účelnejší."

Explicitné, i keď opatrnejšie odkazy na pojem funkčnej dokonalosti možno nájsť aj v knihe nemeckého funkcionalistického architekta Bruna Tauta vydanej v Anglicku roku 1929 pod názvom Moderná architektúra. Taut okrem iného píše (Taut 1929:9):

"Cieľom architektúry je tvorba dokonalej, teda aj krásnej účinnosti. (...) Všetko, čo dobre funguje, aj dobre vyzerá. (...) Ak je všetko založené na spoľahlivej účinnosti, potom si táto účinnosť sama, alebo presnejšie jej užitočnosť, vytvorí vlastný estetický zákon."

Podobným spôsobom používa pojem funkčnej dokonalosti aj britský filozof designu Herbert Read v eseji publikovanej v roku 1941 (Read 1964:18):

"Ak je predmet vyrobený z primeraného materiálu a na základe primeraného designu a keď dokonale spĺňa svoju funkciu, potom si už nemusíme robiť starosti o jeho estetickú hodnotu: je automaticky umeleckým dielom."

Pojem funkčnej dokonalosti súvisí zrejme aj s vplyv-

ným pojmom "objet-types", ktoré v 20. rokoch spopularizoval Le Corbusier. Tento pojem má pravdepodobne korene v nemeckom Werkbunde, najmä vo viere Hermanna Muthesia v štandardizáciu. Do širokého povedomia sa dostal v súvislosti s vydaním Le Corbusierovej knihy Vers une Architecture v roku 1925, v ktorej bola táto myšlienka prezentovaná. Le Corbusier, dobre oboznámený s teóriou Werkbundu, jej vyhradil ústredné miesto v teórii a praxi purizmu. Veril, podobne ako mnohí iní, že určité anonymné úžitkové predmety, ako sú vínové fľaše, fajky a gitary, ktorých formy sa dlhý čas nezmenili, dospeli k štádiu dokonalosti. To, že tieto "objet-types" boli obľúbenými motívmi kubizmu, najdôležitejšieho umeleckého hnutia doby, ešte zvyšovali prestíž. Le Corbusier veril, že proces zdokonaľovania zahŕňa typicky moderné priemyselné výrobky a že predmety, ako napr. lietadlá, zaoceánske lode a autá, smerujú k nájdeniu svojho definitívneho typu formy.

Skutočnosť, že funkcionalisti kládli vo svojich textoch takú veľkú váhu na estetické dôsledky funkčnej dokonalosti, naznačuje, že funkcionalizmus, v protiklade k tomu, čo jeho názov napovedal, nikdy nebol antiestetickým hnutím, v ktorom išlo len, alebo predovšetkým, o užitočnosť. Funkcionalizmus bol od začiatku estetickým hnutím, v ktorom mali výtvarné otázky absolútnu prioritu. To, že funkcionalizmus bol, a dosiaľ často je, chápaný a kritizovaný ako utilitárna filozofia designu, je nedorozumenie (porov. Hitchcock a Johnson 1932, kap. III.). Funkcionalisti, ako je známe, ustavične hovorili o funkčných aspektoch stavieb a výrobkov a často sa odmietavo vyjadrovali o koncepcii architektúry ako umenia, takže v určitom zmysle bolo oprávnené tvrdiť, že primárnym záujmom funkcionalizmu bola užitočnosť. Pre pochopenie tohto hnutia však nie je dôležitý fakt, že vo funkcionalistických argumentoch hrala účelnosť primárnu úlohu, ale dôvod, prečo účelnosť túto úlohu hrala. Funkcionalistickí architekti a designéri sa, na rozdiel od technikov a inžinierov, nezaujímal o funkčnosť alebo užitočnosť kvôli nej samej. Nebol to záujem o užitočnosť v zmysle uprednostňovania úžitkových hodnôt pred estetickými, ale v zmysle viery, že úžitkové riešenia sú ipso facto estetickými riešeniami. Inými slovami - funkcionalisti kládli takú veľkú váhu na funkčné riešenie z formálnych, a nie funkčných dôvodov.

Problémy, ktoré v minulých desaťročiach viedli k drastickej kritike funkcionalistickej architektúry a designu nemajú svoje korene v úzkoprsmo utilitarizme, ale oveľa pravdepodobnejšie v egocentrickom formalizme. V kruhoch architektov a designerov je stále zrejmalá výrazná neochota akceptovať fakt, že funkcionalizmus bol svojou podstatou formalizmus. Ak sa totiž prijme vysvetlenie, že problém funkcionalistickej architektúry a designu spočíval vo formalizme, bude treba zrevidovať tú novú identitu, ktorou funkcionalizmus designera vybavil a ktorú s víťazstvom modernistickej výchovy designerov zdedili ďalšie generácie: totiž predstavu, že

skutočne moderný designer má exkluzívny prístup k dokonalým, nutným, a teda jedine pravdivým formálnym riešeniam a že ako taký má nielen právo, ale priam povinnosť ignorovať estetické preferencie užívateľov. Alternatíva k tejto estetickéj arogancii funkcionalistov je akceptovať, že architektúra a design nie je autonómne umenie (ako funkcionalisti, napriek akémukoľvek tvrdeniu o opaku, prakticky presadzovali), ale umenie úžitkové, heteronómne (pozri Blake 1993, kap. 12; Brolin 1985; Michl 1993, tiež Flew 1977), ktoré berie potreby druhých - vrátane potrieb estetických - vážne. To však predpokladá vzdať sa sna o autonómii a skutočne prijať koncepciu designu ako úžitkového umenia.

Demontáž zvodnej vízie funkčnej dokonalosti, ktorá bola jedným z podporných kameňov funkcionalistickej vízie nutných foriem, by azda mohla prispieť k vytvoreniu vecnejšej, menej egocentrickej identity architektov a designerov. Či už sme designeri, pedagógovia alebo historici designu, je potrebné, aby sme sa zmierili so skutočnosťou, že jednoducho niet nevyhnutnej väzby medzi tým, čo ľudské výrobky robia, a tým, ako vyzerajú. Na rozdiel od domniek Louisa Sullivana a mnohých ďalších teoretikov, problémy neukrývajú svoje správne riešenia, ktoré čakajú, aby boli odkryté jasnozrivými designermi. Nepopierame fakt, že existuje väzba medzi tým, čo výrobky robia a ako vyzerajú. Chceme len povedať, že tu nie je a ani nemôže byť taká nevyhnutná väzba, na ktorú odkazuje pojem funkčnej dokonalosti (porov. Michl 1989). A ak niet takej nevyhnutnej väzby, nemá veľký zmysel to, čo dlhé roky praktizovali modernistickí designerskí pedagógovia - viesť študentov k tomu, aby hľadali nutné a nevyhnutné formy (pozri Michl 1992a).

Dejiny vedomého estetického upravovania úžitkových predmetov sú dejinami popierania ich provizórneho, služobného charakteru tým, že im designer výtvarnými prostriedkami udeľuje vyšší status a tým i novú identitu. Až do nášho storočia bola budovám i veciam udeľovaná vyššia prestíž v podstate jedným spôsobom. Ich formy boli volené tak, aby priamo či nepriamo odkazovali na vzhľadu stavieb a vecí historicky spojených s cirkevnou či svetskou mocou. Funkcionalistická, modernistická architektúra a design túto tradíciu prerušila, nie však v tom zmysle, že by funkcionalistické formy skutočne boli, ako funkcionalisti tvrdili, výsledkom jednoty funkčných a estetických riešení. Funkcionalistický design, tak ako všetko predchádzajúce vedomé tvarovanie, naďalej popieral prozaický, úžitkový, banálny, provizórny charakter vecí a budov. Funkcionalizmus však bol medzníkom v tom zmysle, že funkcionalisti začali dávať predmetom a budovám novú, odlišnú identitu tým, že pre ne zhotovovali exkluzívne šaty v štýle autonómneho umenia svojich čias - t. j. vo výtvarnej reči postkubistickej abstraktnej maľby a skulptúry.

Ak vychádzame z toho, čo bolo doteraz povedané

o pojme dokonalej funkčnosti, potom nás nemôže prekvapiť zistenie, že funkčná stránka funkcionalistických riešení bola často najmenej "dokonalou" súčasťou ich návrhov, a naopak, že to, čo ostalo pôsobivé, je estetická úroveň riešenia - riešení, ktoré možno charakterizovať ako výtvarné fikcie na tému funkčnej dokonalosti.

Venované pamiatke Davida Pye (1912-1992), anglického filozofa úžitkového umenia designu.

„To je pre teba.“

Znovu a znovu podliehame ilúzi. Nielen staré, ale rovnako aj moderné výrobky sú len provizóriami. Kým výrobky technicky a esteticky nezastarajú, nevímame ich provizórnosť. Keď sa prvý raz objavia na trhu, sme oslnení ich brilantnou novosťou, nadchýňame sa ich zdokonalením, fascinujú nás moderným vzhľadom. Toto všetko znovu a znovu vyvoláva ilúziu, že najnovší produkt, ktorý sa objavil na trhu, sa o ďalší krok priblížil ku konečnému stupienku definitívnej funkčnej perfektnosti.

Provizória napriek pokroku. Medzi husím brkom a textovým procesorom je obrovský technický rozdiel - aj keď sa už všetko povedalo a urobilo - treba dodať, že odstup medzi nimi možno chápať ako rozdiel medzi veľmi jednoduchým a veľmi komplikovaným provizóriom.

wordPerfect

Odkazy

Blake, Peter (1993), *No Place Like Utopia: Modern Architecture and the Company We Kept*. New York: Alfred A. Knopf.

Brolin, Brent C. (1985), *Flight of Fancy: The Banishment and Return of Ornament*. London: Academy Editions.

Elster, Jon (1983), "States That Are Essentially By-Products." In Elster, Jon, *Sour Grapes: Studies in the Subversion of Rationality*, Cambridge: Cambridge University Press, 43-108.

Elster, Jon (1990), *Nuts and Bolts for the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press.

Flew, Antony G. N. (1977), "Wants or Needs, Choices or Commands." In *Human Needs in Politics*, ed. Ross Fitzgerald. London: Pergamon Press. 213-228.

Hitchcock, Henry-Russell a Philip Johnson (1932), *The International Style: Architecture since 1922*. New York: W. W. Norton.

Lambert, Susan (1993), *Form Follows Function? Design in the 20th Century*. London: Victoria & Albert Museum.

Lambert, Susan and John Murdoch (1986), "From to-day "modernism" is dead Functionalism as style?" In *V&A Album*, 5, London: The Associates of the V&A. 206-216.

Magee, Brian (1977). Popper. London: Fontana/Collins.

Michl, Jan (1989). "On forms following functions and Post-Modernism." *Pro Forma* 1:5-15.

Michl, Jan (1992a). "The crisis of modernist design pedagogy - and its (possibly) gratifying consequences for museums of applied art." *Scandinavian Journal of Design History* 2:119-22.

Michl, Jan (1992b), "Var funksjonalismen en type formalisme? Formgiverens funksjonsbegrep som et carte blanche." In *Føreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring*. Årbok 1992, ed. Seppo Heinonen. Oslo: Forening til norske fortidsminnesmerkers bevaring. 65-80.

Michl, Jan (1993). "Taking Taste Seriously. Peter Lloyd Jones on the Role of Appreciation in Consumerism and Design." *Scandinavian Journal of Design History* 3:113-117.

Novak, Michael (1922). *Duch demokratickeho kapitalismu*. Preložil Jiří Pilucha. Praha.

Pye, David (1968). *The nature and art of workmanship*. Cambridge: Cambridge University Press.

Pye, David (1978). *The Nature and Aesthetics of Design*. London: The Herbert Press.

Read, Herbert (1964). "To Hell with Culture." In Read, Herbert. *To Hell with Culture and Other Essays on Art and Society*, New York: Schocken books.

Sullivan, Louis H. (1965a). "The Tall Office Building Artistically Considered (1896)." In Sullivan, Louis. *Kindergarten Chats (revised 1918) and Other Writing*. ed. Isabella Athey. New York: George Wittenborn. 202-213.

Sullivan, Louis H. (1965b). "Kindergarten Chats." In Louis H. Sullivan. *Kindergarten Chats (revised 1918) and other writings*, ed. Isabella Athey. New York: George Wittenborn. 15-174.

Taut, Bruno (1929). *Modern Architecture*. London/New York: The Studio/Albert and Charles Boni.

Teige, Karel (1966). "Konstruktivismus a likvidace umění." In: Karel Teige. *Výbor z díla I: Svět stavby a básně*, Praha: Československý spisovatel 129-143.